

UDC: 416

Ibroximjon USAROV,
O'zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti, f.f.n.
E-mail: ibrohimusarov11@gmail.com

F.f.d., professor A.Mamatov taqrizi asosida

CURRENT ISSUES IN STUDYING THE STYLISTIC FEATURES OF COMPOSITE SENTENCES IN LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS

Annotation

The study of the stylistic features of composite sentences in languages of different systems remains one of the key areas in modern comparative linguistics. This research explores the structural, semantic, and functional peculiarities of composite sentences in typologically diverse languages, focusing on how stylistic means are realized within their syntactic frameworks. Attention is given to cross-linguistic similarities and differences in the use of conjunctions, intonation, and logical relations that determine the stylistic value of composite constructions. The study also highlights the influence of cultural, communicative, and pragmatic factors on the stylistic usage of composite sentences. The findings contribute to a deeper understanding of how syntactic structures reflect stylistic nuances and communicative intentions across different linguistic systems.

Key words: Composite sentences, stylistic features, comparative linguistics, cross-linguistic analysis, syntax, functional style, linguistic typology, pragmatics.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Изучение стилистических особенностей сложных предложений в языках разных систем остаётся одной из ключевых областей современной сравнительной лингвистики. В данном исследовании рассматриваются структурные, семантические и функциональные особенности сложных предложений в типологически различных языках, с акцентом на способы реализации стилистических средств в их синтаксической организации. Особое внимание уделяется межъязыковым сходствам и различиям в употреблении союзов, интонации и логических связей, определяющих стилистическую ценность сложных конструкций. В работе также освещается влияние культурных, коммуникативных и прагматических факторов на стилистическое использование сложных предложений. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию того, как синтаксические структуры отражают стилистические нюансы и коммуникативные намерения в различных языковых системах.

Ключевые слова: Сложные предложения, стилистические особенности, сравнительная лингвистика, межъязыковой анализ, синтаксис, функциональный стиль, лингвистическая типология, прагматика.

TURLI TIZIMDAGI TILLARDA QO'SHMA GAPLARNING STILISTIK XUSUSIYATLARINI O'RGANISHNING DOLZARB MASALALARI

Annotatsiya

Turli tizimdagi tillarda qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy qiyosiy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu tadqiqot tipologik jihatdan turlicha bo'lgan tillarda qo'shma gaplarning tuzilish, semantik va funksional xususiyatlarini tahlil qiladi hamda stilistik vositalarning sintaktik qurilmalar doirasida qanday amalga oshirishini o'rganadi. Til tizimlari o'rtasidagi bog'lovchilar, intonatsiya va mantiqiy munosabatlarning ishlatilishidagi o'xshashlik va farqlarga qaratilgan. Shuningdek, tadqiqotda madaniy, kommunikativ va pragmatik omillarning qo'shma gaplardan stilistik foydalanishga ta'siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari turli tillar tizimlarida sintaktik qurilmalar qanday qilib stilistik nozikliklar va kommunikativ maqsadlarni ifodalay olishini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Qo'shma gaplar, stilistik xususiyatlar, qiyosiy tilshunoslik, tillaro tahlil, sintaksis, funksional uslub, lingvistik tipologiya, pragmatika.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda sintaksis va stilistikaning o'rganilishi tillarning aloqa va ifoda tizimi sifatidagi faoliyatini tushunishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turli sintaktik qurilmalar orasida qo'shma gaplar o'zining qurilma murakkabligi va stilistik rang-barangligi bilan alohida o'rin egallaydi. Ular g'oyalar o'rtasidagi mantiqiy, semantik va hissiy munosabatlarni ifodalashning muhim vositasi bo'lib, og'zaki va yozma nutqning boyishiga xizmat qiladi. Qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlari grammatika va ma'no, lingvistik shakl va kommunikativ funktsiya o'rtasidagi o'zaro munosabatni aks ettiradi. Biroq bu

xususiyatlar turli tipologik tizimlarga mansub tillarda har xil tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tili kabi analitik tillarda stilistik nozikliklar so'z tartibi va bog'lovchilar orqali ifodalanadi, holbuki o'zbek yoki rus tili kabi agglutinatativ yoki sintetik tillarda bunday munosabatlar morfologik ko'rsatkichlar, ritm yoki intonatsiya orqali ifodalanishi mumkin. Sintaksis va stilistik tafovutlarga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlarga qaramay, turli tizimdagi tillarda qo'shma gaplarning qiyosiy tahlili yetarli darajada o'rganilmagan. Ushbu tadqiqot ayni bo'shliqni to'ldirishni maqsad qilib, qurilma, semantika va funksional omillarning qo'shma

gaplarning stilistik ifodalanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashni ko'zlaydi. Bunday farqlarni anglash nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjima tadqiqotlari, madaniyatlararo muloqot va til o'qitish sohalariga uchun ham muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qo'shma gaplarga oid adabiyotlar sohasi keng va turli yo'nalishlarni qamrab oladi. U sintaktik tipologiya, stilistika, pragmatika hamda tavsifiy grammatika bilan bevosita bog'liqdir. Klassik va pedagogik manbalarda qo'shma (bog'langan) gaplar ta'rifi, ularning turlari va asosiy tuzilish mezonlari – mustaqil gaplarning bog'lovchi vositalari, tinish belgilari yoki parataksis orqali birikishi – aniq ko'rsatib berilgan bo'lib, bu ma'lumotlar stilistik tahlil uchun zarur nazariy poydevor hisoblanadi. Bunday umumiy yondashuvlar keyingi stilistik va qiyosiy tadqiqotlarning formal asoslarini aniqlab beradi.

Muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri – qo'shma gaplarning shakllanishi va bog'lanish mexanizmlarini tipologik hamda nazariy nuqtai nazardan o'rganishdir. Sintaktik tipologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tillarda gaplarni bog'lash mexanizmlari – koordinatsiya va subordinatsiya, morfologik ko'rsatkichlar, prosodik vositalar – jihatidan farqlanishini ko'rsatadi va bu tipologik tafovutlar stilistik ifoda imkoniyatlarini belgilab beradi. Ushbu yondashuv analitik tillar (masalan, ingliz tili) bilan agglutinatив yoki sintetik tizimdagi tillarni (masalan, o'zbek va rus tillari) qiyoslash uchun nazariy asos yaratadi.

Stilistika sohasida ko'plab mualliflar qo'shma gaplar ichida amal qiluvchi ifodaviy vositalarni o'rganishga e'tibor qaratganlar. Ular orasida asindeton va polisindeton, antiteza, xiazm, zeygma, parataksis va gipertaksis o'rtasidagi farqlar hamda ularning ritorik yoki emotsional ta'sirini o'rganish muhim o'rin tutadi. Ingliz va o'zbek adabiyotlaridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday vositalar nutqning ifodaviyligini oshiradi, ritm va axborot oqimini ta'kidlaydi, pragmatik kuchni o'zgartiradi. Bu esa shuni anglatadiki, stilistik funksiyalar ko'pincha sintaktik qurilma bilan bir qatorda suprasegmental vositalarga – intonatsiya va ritmga ham tayanadi.

Qiyosiy va kontrastiv tadqiqotlar – xususan, ingliz tili bilan o'zbek va rus tillarini solishtirgan zamonaviy ishlar – turli tizimlardagi tillarda bir xil kommunikativ niyatlar qanday ifodalanishini ko'rsatadi. Masalan, tadqiqotlar turli tillarda bog'lovchilarning ishlatilish chastotasi, tinish belgilari (nuqtali vergul, vergul) hamda intonatsiya yoki morfologik vositalarning koordinatsiya va urg'uni ifodalashdagi o'zni farq qilishini ko'rsatgan. Bunday tafovutlar tarjima va o'qitish jarayonida muammolar tug'diradi, chunki stilistik ekvivalentlik har doim ham sintaktik moslik orqali ta'minlanmaydi.

Pragmatik va matnshunoslikka oid yondashuvlarda qo'shma gaplarning mavzu-réma munosabatini tashkil etish, matn izchilligini ta'minlash va axborotni joylashtirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. Ko'plab tadqiqotlar korpus materiallari asosida tahlil olib borib, so'zlovchilar qo'shma qurilmalar yordamida o'z munosabatini, dalillarini yoki hikoya davomiyligini qanday ifodalashlarini ko'rsatgan. Bu masalalar ayniqsa tillararo qiyosiy tadqiqotlarda dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi turli tizimdagi tillarda – ingliz, o'zbek va rus tillarida – qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlarini qiyosiy, qurilma-semantik va funksional jihatdan o'rganishga qaratilgan. Metodologiya umumiy va qiyosiy tilshunoslik, stilistika hamda sintaktik tipologiya nazariyalariga tayangan holda ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning nazariy poydevorini umumiy tilshunoslik, qiyosiy stilistika, funksional grammatika hamda sintaktik tipologiya sohalarida ilgari surilgan ilmiy tamoyillar tashkil etadi. Qiyosiy-tipologik yondashuv – turli tizimdagi

tillarda qo'shma gaplarning qurilma tamoyillari, bog'lovchi vositalari, so'z tartibi va sintaktik aloqalarini tahlil etish, shuningdek, analitik tillar (masalan, ingliz tili) bilan agglutinatив yoki sintetik tillar (masalan, o'zbek va rus tillari) o'rtasidagi farqli stilistik imkoniyatlarni aniqlashga xizmat qiladi. Funksional-stilistik yondashuv – qo'shma gaplarning kommunikativ vazifasi, matndagi stilistik roli va ekspressiv imkoniyatlarini aniqlash orqali ularning funksional yuklamasini belgilash imkonini beradi. Pragmatik yondashuv – so'zlovchining kommunikativ maqsadi, nutq vaziyati, kontekst hamda milliy-madaniy omillarning qo'shma gaplarning stilistik realizatsiyasiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Mazkur yondashuvlarning uyg'unligi til tizimlari o'rtasidagi umumiylik va farqlilikni kompleks tahlil etish, shuningdek, sintaktik birliklarning stilistik funksiyasini keng qamrovda tadqiq etishga imkon yaratadi.

Tadqiqotda qo'llanilgan asosiy ilmiy usullar quyidagilardan iborat:

Tavsifiy usul (descriptive method) – qo'shma gaplarning grammatik, semantik va stilistik belgilarini aniqlash, tasniflash hamda ularning nutqdagi qo'llanish holatlarini tavsiflash uchun ishlatiladi.

Qiyosiy-tahliliy usul (comparative-analytical method) – turli tizimdagi tillarda qo'shma gaplarning struktur va stilistik jihatdan o'xshash hamda farqli tomonlarini aniqlash va tahlil etish imkonini beradi.

Qurilma-semantik tahlil (structural-semantic analysis) – qo'shma gap tarkibidagi sintaktik birliklar o'rtasidagi grammatik va ma'naviy munosabatlarni aniqlashga qaratilgan.

Korpus tahlili (corpus analysis method) – turli matn turlarida (badiiy, ilmiy, publitsistik, og'zaki nutq) qo'shma gaplarning uchrash chastotasi, kontekstual funksiyasi va stilistik yuklamasini aniqlash uchun qo'llaniladi.

Statistik usul (statistical method) – tahlil natijalarini umumlashtirish va stilistik birliklarning funksional ahamiyatini miqdoriy baholash imkonini beradi.

Kontekstual va pragmatik tahlil (contextual and pragmatic analysis) – nutq konteksti, maqsad va auditoriyaga qarab qo'shma gaplarning stilistik ahamiyatini aniqlashda ishlatiladi.

Tadqiqot natijalari. Ushbu tadqiqot natijalari nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy sohalar – tarjima, ta'lim, madaniyatlararo muloqot va nutq tahlili uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlarini turli tizimdagi tillarda qiyosiy o'rganish ularning kommunikativ va ifodaviy imkoniyatlarini yanada to'liqroq ochib beradi hamda quyidagi yo'nalishlarda amaliy natijalar beradi:

Qo'shma gaplarning turli tillardagi struktur va stilistik farqlarini aniqlash tarjimonlarga asl matnning emotsional va mantiqiy rangini to'liq ifodalash imkonini beradi. Tarjima jarayonida birsiz (asyndeton) va ko'p bog'lovchili (polysyndeton) konstruksiyalarni adekvat tarzda berish uchun qiyosiy tahlil natijalari amaliy yo'riqnoma vazifasini bajaradi.

Qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlarini tahlil qilish asosida ingliz, o'zbek va rus tillarini o'qitishda yangi taqqoslama materiallar ishlab chiqish mumkin. Stilistik jihatdan murakkab qo'shma gaplar orqali nutqning ifodaliligi, mantiqiyiligi va madaniy kontekstini o'rgatish samaradorligini oshiradi.

Til o'rganuvchilar uchun ko'p tilli korpus materiallari asosida mashqlar tizimini yaratish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yoritib, nutq madaniyati va kommunikativ etiketni o'rgatishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Har bir tilning o'ziga xos intonatsion, ritmik va semantik uslublarini tahlil qilish orqali madaniyatlararo muloqotdagi stilistik

farqlarni anglashni osonlashtiradi. Qo'shma gaplarning turli uslublardagi qo'llanilish chastotasini aniqlash natijalari milliy va qiyosiy korpuslarni boyitishga xizmat qiladi. Stilistik markerlar, bog'lovchilar va ritmik birliklar asosida avtomatik tahlil va tarjima tizimlarini takomillashtirish imkonini beradi. Tadqiqotning ilmiy-metodik yondashuvlari tilshunoslikda sintaksis va stilistika integratsiyasini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Natijalar qiyosiy sintaktik tahlil, pragmalingvistika va funksional stilistika bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos yaratadi.

Xulosa va takliflar. Turli tizimdagi tillarda (ingliz, o'zbek va rus tillarida) qo'shma gaplarning stilistik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish natijasida sintaktik qurilmalar nutqning stilistik va kommunikativ xarakterini shakllantirishda muhim rol o'ynashi aniqlangan. Qo'shma gaplar nafaqat mustaqil qismlarni bog'lovchi vosita, balki g'oyalar o'rtasidagi mantiqiy, emotsional va ifodaviy munosabatlarni ifodalovchi stilistik vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qo'shma gaplarning stilistik ifodalanishi har bir tilning tipologik tabiati bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, analitik tillarda (ingliz tili) stilistik noziklik asosan so'z tartibi, bog'lovchilar va tinish belgilari orqali ifodalanadi. Agglyutinatив yoki sintetik tillarda (o'zbek va rus tillari kabi) esa stilistik ifoda ko'proq morfologik shakllar, ritm va intonatsiya vositasida yuzaga chiqadi. Bu farqlar shuni ko'rsatadiki, sintaktik shakl va stilistik funksiya tilga xos bo'lishiga qaramay, ular umumiy kommunikativ tamoyillarga bo'ysunadi.

Qo'shma gaplarning pragmatik o'lchovi esa so'zlovchi sintaktik qurilmalarni kommunikativ maqsadlarga erishish, ma'lumot oqimini boshqarish va madaniy hamda kognitiv qadriyatlarini ifodalash uchun qanday qo'llashini ochib beradi. Bu holat qo'shma gaplardagi stilistik farqlanishlar faqat grammatik emas, balki kommunikativ va madaniy omillarga ham bog'liqligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijasida bir qator metodologik va nazariy xulosalar ham aniqlandi. Birinchidan, qiyosiy-tipologik, funksional va pragmatik tahlillarni uyg'unlashtirgan murakkab yondashuv sintaktik tanlovlar stilistik ma'no yaratishdagi o'rnini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Ikkinchidan, natijalar tarjima strategiyalarini takomillashtirishga yordam beradi, chunki tillar o'rtasidagi stilistik tenglik faqat strukturaviy muvofiqlik orqali emas, balki funksional moslik orqali ham ta'minlanadi. Uchinchidan, olingan natijalar ko'p tillilik sharoitida stilistik farqlanish va gap murakkabligini o'qitish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, turli tizimdagi tillarda qo'shma gaplarning stilistik jihatdan o'rganilishi grammatika va uslubning ma'no ifodasidagi o'zaro ta'sirini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu tadqiqot natijalari til shakli, kommunikativ funksiya va madaniy omillar o'rtasidagi dinamik aloqadorlikdan stilistik effektlar qanday yuzaga kelishini ko'rsatadi. Tadqiqot qiyosiy tilshunoslik, funksional stilistika, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalariga hissa qo'shib, umumiy va tilga xos stilistik mexanizmlar haqidagi ilmiy qarashlarni boyitadi.

ADABIYOTLAR

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Москва: Флинта, 2002.
3. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 2000.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1986.
5. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2010.
6. Rasulov R. O'zbek tili sintaksisi masalalari. – Toshkent: Fan, 1983.
7. Jo'rayev A. O'zbek tilida qo'shma gaplarning tipologiyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
8. Turaev B. Til va uslub: stilistika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
9. Karimov A. Qiyosiy stilistika asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2018.